

О.І. Кульчицька

ПРАВО НА ПЕНСІЮ ЗА ЗАКОНОМ УКРАЇНИ «ПРО НАУКОВУ І НАУКОВО-ТЕХНІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ»: ПІЛЬГА ЧИ ДИСКРИМІНАЦІЯ?

Досліджується порядок визначення заробітної плати для обчислення пенсії науковому (науково-педагогічному) працівнику. Обґрунтовується думка, що проявом дискримінації є можливість врахувати для обчислення пенсії заробітну плату лише за основним місцем роботи, а також обмеження заробітної плати наукових працівників недержавних наукових установ, організацій.

Ключові слова: науковий (науково-педагогічний) працівник, пільгове пенсійне забезпечення, визначення заробітної плати для обчислення пенсії.

Исследуется порядок определения заработной платы для исчисления пенсии научному и научно-педагогическому работнику. Обосновывается мнение, что проявлением дискриминации являются возможность учесть для исчисления пенсии заработную плату только по основному месту работы, а также ограничения заработной платы научных работников негосударственных научных учреждений, организаций.

Ключевые слова: научный (научно-педагогический) работник, льготное пенсионное обеспечение, определение заработной платы для исчисления пенсии.

The article is devoted to the investigation of procedure of wage determination for the calculation of pension. The author argues that the possibility to take into account the salary only at main place of employment for the calculation of pension as well as the wage restrictions for the scientific employees of non-governmental scientific institutions and organisations are the expression of the discrimination.

Key words: scientific (scientific and pedagogical) employee, privileged pensions, wage determination for the calculation of pensions.

Зміни в пенсійному законодавстві, які стали наслідком ухвалення Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», зачепили не лише солідарну систему загальнообов'язкового пенсійного страхування, але й систему так званого спеціального пенсійного забезпечення. До неї, зокрема, належать пенсії наукових (науково-педагогічних) працівників. Відтак, положення Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», що визначають право на пенсію наукових і науково-педагогічних працівників, потребують теоретичного переосмислення.

Питання пенсійного забезпечення наукових (науково-педагогічних) працівників стали предметом дисертаційних досліджень А.В. Скоробагатька, М.Д. Ждана. Окремі аспекти правового регулювання цих правовідносин досліджували у своїх працях Н.М. Хуторян, С.М. Прилипко, Г.С. Гончарова.

Пенсійне забезпечення окремих категорій працівників (держслужбовців та ін.), які мають право на спеціальну пенсію, на думку Б.І. Сташківа¹, належить до пільгового пенсійного забезпечення. А.В. Скоробагатько деталізує це положення, стверджуючи, що за характером суспільно-корисної діяльності, у зв'язку з якою здійснюється пенсійне забезпечення громадян, наукові пенсії можна вважати пільговими².

Правову пільгу в науковій літературі визначають як правомірне полегшення правового становища суб'єкта, яке дає змогу йому більш повно задовольнити свої інтереси та проявляється у наданні додаткових особливих прав (преваг) або вузвільненні від

обов'язків³. За визначенням Н.Б. Болотіної, пільга — це встановлений законодавством дозвіл на повне або часткове звільнення певних категорій осіб від виконання певних обов'язків, які встановлені для інших суб'єктів (категорії суб'єктів), або надання особи додаткових прав (додаткового змісту та обсягу права) у визначеній сфері, порівнюючи з правами (обсягом прав) інших осіб у такій сфері⁴. За національним законодавством про явами пенсійних пільг можуть бути: по-перше, зниження або відсутність законодавчо встановленого пенсійного віку; по-друге, особливості порядку обчислення розміру спеціальної пенсії. Право пільгового зниження пенсійного віку передбачене для таких категорій працівників, як прокурори, військовослужбовці, особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

У науковій літературі зазначають, що порядок обчислення заробітку, з якого нараховується пенсія, є особливістю пенсій наукових (науково-педагогічних) працівників⁵. Розглянемо цей порядок детальніше.

Положення ст. 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» встановлює умовно спеціальний порядок визначення заробітної плати для обчислення пенсії наукових (науково-педагогічних) працівників. Ці положення відповідають нормам ст. 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», оскільки передбачають обчислення коефіцієнтів заробітної плати за усі періоди стажу роботи після 1 липня 2000 року, визначення середнього коефіцієнту заробітної плати та співвідношення його із середньою заробітною платою у середньому на одну застраховану особу в Україні, з якої сплачено страхові внески.

Для інших категорій працівників, які мають право на спеціальну пенсію, заробітна плата для обчислення пенсії визначається за іншими правилами. Для прикладу, державним службовцям⁶ заробітна плата для обчислення пенсії визначається за вибором того, хто звернувся за пенсією за останні 24 календарні місяці роботи, яка дає право на даний вид пенсії, підряд перед зверненням за пенсією. За таких умов пенсія дуже часто обчислюється з «дутої» заробітної плати. Адже як слушно зауважує Б.І. Сташків, за сприяння керівництва в останні місяці роботи державному службовцю виплачується зарплата з усіма можливими надбавками і преміями, а звідси і відповідна пенсія⁷. Варто зазначити, що правове регулювання цього питання залишилося незмінним і в Законі України «Про державну службу» від 17.11.2011 р. № 4050-VI, який набирає чинності з 01.01.2013 р.

Ще більш пільговий порядок визначення заробітної плати для обчислення пенсії встановлений для працівників прокуратури і народних депутатів: пенсія обчислюється від суми місячної (чинної) заробітної плати, з якої сплачується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Постає запитання: що має місце в цьому випадку — дискримінація наукових (науково-педагогічних) працівників чи правомірне обмеження їхнього права на пенсійне забезпечення?

Якщо йдеться про обмеження основних прав і свобод, то вони можуть бути обумовлені спеціальним правовим статусом особи. Однією із об'єктивних підстав спеціального пенсійного забезпечення є власне спеціальний правовий статус цих осіб. За твердженням А.Є. Стрекалова⁸, обмеження основних прав, обумовлені спеціальним правовим статусом, мають на меті: а) забезпечення неупередженості відповідних посадових і службових осіб; б) запобігання «конфлікту інтересів» при виконанні владних повноважень; в) забезпечення належного функціонування стратегічних галузей економіки, державного апарату та органів місцевого самоврядування. У випадку встановлення таких обмежень, вони повинні бути однаковими для всіх осіб, які володіють спеціальним правовим статусом. Це означає, що для усіх категорій осіб, які мають право на спеціальну пенсію, повинен бути встановлений однаковий порядок визначення заробітної плати для обчислення пенсії. Іншими словами, встановлення для наукових (науково-педагогічних) працівників поряд-

ку визначення заробітної плати для обчислення пенсії, відмінного від порядку, встановленого для інших категорій т. зв. спеціальних пенсіонерів, не може вважатися правомірним обмеженням їхнього права на пенсійне забезпечення.

З іншого боку, на підставі аналізу нормативно-правових актів О.М. Руднева⁹ констатує, що статус особи може бути однією із підстав дискримінації. Науковець пропонує розуміти дискримінацію як надання особі будь-яких відмінностей, винятків, обмежень чи переваг за ознаками статі, раси, кольору шкіри, мови, політичних, релігійних та інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, роду й характеру занять, місця проживання та інших обставин, які спрямовані на ослаблення або зводять нанівець визнання, користування або реалізацію на засадах рівності прав людини та основоположних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадянській або іншій галузі¹⁰.

Використовуючи запропоноване науковцем визначення, можна зробити висновок, що законодавче закріплення для наукових (науково-педагогічних) працівників порядку визначення заробітної плати для обчислення пенсії, відмінного від порядку, встановленого для інших категорій спецпенсіонерів, є проявом дискримінації цих працівників у соціальній галузі, зокрема у сфері пенсійного забезпечення.

Дискримінаційним положенням вважаємо також обмеження, встановлені ч. 3 ст. 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»: для обчислення пенсії враховується заробітна плата наукового (науково-педагогічного) працівника лише за основним місцем роботи. Водночас відповідно до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (ч. 9 ст. 8) для наукових і науково-педагогічних працівників встановлюється єдиний внесок у розмірі 6,1 відсотка суми нарахованої заробітної плати. При цьому розмір єдиного внеску не залежить від того, що заробітна плата нарахована науковому (науково-педагогічному) працівникові за основним місцем роботи чи за сумісництвом. Нагадаємо, що розмір єдиного внеску, що встановлений для усіх найманих працівників, становить 3,6 відсотка від суми нарахованої заробітної плати.

З метою усунення дискримінації у правовому регулюванні порядку визначення заробітної плати для обчислення пенсії наукового і науково-педагогічного працівника пропонуємо: по-перше, встановити для усіх категорій осіб, які мають право на спеціальне пенсійне забезпечення, однаковий порядок визначення заробітної плати для обчислення пенсії; по-друге, внести відповідні зміни до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», встановивши для наукових і науково-педагогічних працівників за основним місцем роботи єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у розмірі 6,1 відсотка суми нарахованої заробітної плати, а за неосновним місцем роботи — у розмірі, встановленому для найманих працівників, право на пенсію яких виникає на підставі Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (нині — 3,6 відсотка суми нарахованої заробітної плати).

Ще одним дискримінаційним положенням у сфері пенсійного забезпечення наукових (науково-педагогічних) працівників, на нашу думку, є ч. 13 ст. 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», яка передбачає обмеження розміру заробітної плати наукових (науково-педагогічних) працівників недержавних наукових установ, організацій та вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації (надалі — недержавні наукові установи). Законодавство тричі обмежує розмір заробітної плати наукових і науково-педагогічних працівників недержавних наукових установ, який враховується для обчислення пенсії: по-перше, для усіх наукових і науково-педагогічних працівників заробітна плата для обчислення пенсії не може перевищувати граничну суму заробітку (доходу), з якої справляється збір на обов'язкове державне пенсійне страхування (таке обмеження є загальним для усіх працівників, що реалізують своє право на пенсію, тому підстав говори-

ти про дискримінаційний характер такого положення немає); по-друге, для обчислення пенсії науковим і науково-педагогічним працівникам недержавних наукових установ враховується заробітна плата лише за основним місцем роботи; по-третє, для обчислення пенсії враховується не весь розмір заробітної плати, яку ці працівники отримували за основним місцем роботи і з якої сплачували єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (у розмірі 6,1 відсотка), а лише той розмір, який відповідає максимальному розміру оплати праці за аналогічними посадами державних наукових установ і вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації.

Таке законодавче регулювання порядку визначення заробітної плати наукових (науково-педагогічних) працівників не можна вважати економічно обґрунтованим з огляду на спосіб фінансування цих пенсій. Відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» Пенсійний фонд України фінансує лише ту частину пенсії наукових і науково-педагогічних працівників, яка обчислена відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Решта суми пенсії для наукових (науково-педагогічних) працівників недержавних наукових установ фінансується за рахунок коштів цих установ. Звідси логічний висновок: якщо власник недержавної наукової установи, організації чи вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації встановлює працівникам такого закладу високі заробітні плати, то він повинен бути готовий фінансувати їм високі пенсії, у протилежному випадку він не буде встановлювати високий розмір заробітної плати своїм працівникам.

Звичайно, твердження про те, що високі пенсії наукових (науково-педагогічних) працівників фінансуються лише за кошти недержавних наукових установ можна заперечити з посиланням на постанову Кабінету Міністрів України від 24.03.2004 р. № 372, якою затверджено Порядок фінансування різниці між сумою пенсії, призначеної науковим (науково-педагогічним) працівникам державних небюджетних підприємств, установ, організацій та вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації згідно із Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність», та сумою пенсії, обчисленою відповідно до інших законодавчих актів, на яку мають право зазначені особи. Цей Порядок передбачає, що фінансування різниці у розмірі пенсії осіб, які мають науковий стаж роботи на кількох підприємствах, в установах, організаціях і вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації незалежно від форми власності та фінансування здійснюється пропорційно зарахованому для призначення пенсії науковому стажу роботи за рахунок джерел фінансування, визначених законодавством для відповідних підприємств, установ, організацій та вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації. Це означає, що коли науковий працівник має для прикладу 30 років стажу наукової роботи, з яких лише 15 років він пропрацював у недержавних наукових установах, то за кошти цих закладів фінансується лише половина різниці між сумою пенсії, обчисленої відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», і сумою пенсії, обчисленої відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Визначення джерела фінансування решти різниці між цими сумами залежить від статусу наукової установи, в яку здобуто решту стажу наукової роботи.

Здавалося б, врахування для обчислення пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника заробітної плати в повному розмірі, який він отримував у недержавних наукових установах, суттєво вплине на видатки державного бюджету, які спрямовуються на фінансування цієї різниці. Однак за чинного порядку визначення заробітної плати для обчислення пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника навіть високий розмір заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника у недержавній науковій установі чи закладі суттєво не впливає на розмір його пенсії.

Наявність дискримінаційних, на нашу думку, положень, що забезпечують правове регулювання порядку визначення заробітної плати для обчислення пенсії наукових (науково-педагогічних) працівників, зумовлює те, що на нині велика кількість наукових

(науково-педагогічних) працівників відмовляються від пенсії за Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність», а оформляють пенсію за Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». При цьому невеликий відсоток заміщення заробітної плати, що забезпечується Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» через коефіцієнт страхового стажу, компенсується тим, що для обчислення пенсії враховуються усі види оплати праці наукового (науково-педагогічного) працівника, з яких сплачувалися внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (в редакції Закону № 3668-VI від 08.07.2011 р.) містить дискримінаційні положення, що встановлюють для наукових (науково-педагогічних) працівників порядок визначення заробітної плати для обчислення пенсії, відмінний від того, що встановлений для інших категорій працівників, що мають право на спеціальну пенсію. Безпідставно звужують обсяг права на пенсійне забезпечення наукових (науково-педагогічних) працівників положення, що дає змогу врахувати для обчислення пенсії заробітну плату наукового (науково-педагогічного) працівника лише за основним місцем роботи, та положення, що встановлюють обмеження при визначенні заробітної плати для обчислення пенсії наукових (науково-педагогічних) працівників недержавних наукових установ і організацій, недержавних вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації.

1. Сташків Б.І. Проблеми пенсійного забезпечення: навчальне видання. — Чернівці: Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2011. — С. 35.

2. Скоробагатко А.В. Правове регулювання пенсійного забезпечення наукових працівників: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Одеса, 2004. — С. 5.

3. Общая теория государства и права: Академический курс: В 3 т. / Отв. ред. проф. М. Н. Марченко. Т. 3. — М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. — С. 253.

4. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. — К.: Знання, 2005. — С. 478.

5. Право соціального забезпечення: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін.; за ред. П.Д. Пилипенка. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. — С. 356.

6. Порядок визначення заробітної плати для обчислення пенсії, що встановлений відповідно до Закону України «Про державну службу», поширюється, крім державних службовців, також на посадових осіб місцевого самоврядування і суддів.

7. Сташків Б.І. Цит. праця. — С. 70.

8. Стрекалов А.Є. Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2010. — С. 13.

9. Руднева О.М. Поняття й сутність принципу недискримінації // Проблеми законності. — 2010. — № 110. — С. 10.

10. Там само. — С. 15.